

**UCHWAŁA NR VII/54/2024
RADY GMINY ELK**

z dnia 27 września 2024 r.

**w sprawie w sprawie uchwalenia Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz
Ochrony Ofiar Przemocy Domowej na lata 2024 – 2028**

Na podstawie art. 6 ust.1 i 2 pkt. 1 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz. U. z 2024 r., poz. 424) oraz art. 18 ust.2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 609 z późn. zm.) **Rada Gminy Elk, uchwala co następuje:**

§ 1. Uchwala się Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz Ochrony Ofiar Przemocy Domowej na lata 2024–2028 w brzmieniu stanowiącym Załącznik Nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Elk.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Gminy
Elk

Bogdan Jurczyk

Załącznik Nr 1
do uchwały Nr VII/542024
Rady Gminy Ełk
z dnia 27 września 2024 r.

**GMINNY PROGRAM PRZECIWDZIAŁANIA
PRZEMOCY DOMOWEJ
ORAZ
OCHRONY OFIAR PRZEMOCY DOMOWEJ NA
LATA 2024 - 2028**

EŁK, lipiec 2024

I. WSTĘP

Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz Ochrony Ofiar Przemocy Domowej na lata 2024 – 2028 jest realizacją ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz. U. z 2024 r., poz. 424), zgodnie z którą do zadań własnych gminy należy m.in. opracowanie i realizacja gminnego programu przeciwdziałania przemocy domowej oraz ochrona ofiar przemocy.

W związku z tym, że przemoc występuje bardzo często w rodzinach dotkniętych problemem alkoholowym kwestie przemocy reguluje również ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tj. Dz. U. z 2023 r., poz. 2151 z późn.zm.). Nakłada ona na samorząd gminny obowiązek udzielania rodzinom, w których występują problemy alkoholowe, pomocy psychospołecznej i prawnej oraz obrony przed przemocą domową.

Natomiast ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (tj. Dz. U. z 2024r., poz. 1283 z późn. zm.) określa kompetencje jednostek i pracowników pomocy społecznej, których zadaniem jest udzielanie wszelkiej pomocy osobom i rodzinom dotkniętym problemem przemocy domowej. Przemoc domowa jest jednym z powodów przyznawania pomocy społecznej.

Program ten ma charakter profilaktyczny i edukacyjny, a jego celem jest przeciwdziałanie zjawisku przemocy domowej natomiast jego realizacja powinna przyczynić się do poprawy stanu bezpieczeństwa ofiar przemocy domowej oraz ich rodzin.

Opracowanie Programu poprzedzone zostało diagnozą problemu w Gminie Ełk. Ma on wieloletnią perspektywę, a jego adresatami są służby, instytucje, organizacje pozarządowe, społeczność lokalna oraz wszyscy, którzy na co dzień są świadkami przemocy, doznają jej lub ją stosują.

Według polskich regulacji prawnych przemoc jest przestępstwem. W zależności od tego, czy przemoc ma charakter jednorazowy, czy powtarza się, jest ścigana. W kodeksie karnym zawartych jest wiele unormowań prawnych. W sytuacji, gdy przemoc ma charakter ciągły, kwalifikuje się jako przestępstwo znęcania się nad rodziną, zgodnie z art. 207 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeksu karnego (Dz. U. z 2024r. poz. 17) i jest ścigane z urzędu. *Ściganie z urzędu polega na tym, że prokurator i policja prowadzą postępowanie niezależnie od woli i zgody osoby pokrzywdzonej. Wycofanie skargi lub odmowa zeznań nie jest podstawą do umorzenia postępowania, jeśli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniono przestępstwo.*

Artykuł 207 Kodeksu karnego stanowi:

- „§1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny i fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.
- „§ 2. Jeżeli czyn określony w §1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do 10 lat .
- „§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w §1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12 ”.

Zgodnie z art. 9d ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie podejmowanie interwencji w środowisku wobec rodziny dotkniętej przemocą odbywa się w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty”

i nie wymaga zgody osoby dotkniętej przemocą domową. Procedura NK obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, policji, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty i ochrony zdrowia, w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy domowej. Przedstawiciele podmiotów, o których mowa wyżej, realizują procedurę „Niebieskie Karty” w oparciu o zasadę współpracy i przekazują informacje o podjętych działaniach Zespołowi Interdyscyplinarnemu. W przypadku powzięcia w toku prowadzonych czynności służbowych lub zawodowych, podejrzenia stosowania przemocy wobec członków rodziny lub w wyniku zgłoszenia dokonanego przez członka rodziny lub osobę będącą świadkiem przemocy domowej, wszczęcie procedury NK następuje przez wypełnienie formularza „Niebieska Karta cz. A”.

Wszystkie instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu są zobowiązane niezwłocznie poinformować o tym prokuraturę lub policję. Zaniechanie tego obowiązku może skutkować odpowiedzialnością karną.

II. PODSTAWY PRAWNE PRZEMOCY DOMOWEJ

Przemoc domowa od dawna w świetle legislatury całego świata uważana jest za przestępstwo i zgodnie z tym stosownie traktowana przez kodeks karny. Jednocześnie, mimo oczywistych zapisów prawnych i świadomości konsekwencji stosowania przemocy domowej jest to jedno z najczęściej popełnianych przestępstw. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że przez lata a nawet wieki przemoc domowa mieszkła w wielu domach, była powszechnie stosowanym narzędziem wychowawczym czy regulującym relacje. Głębokie osadzenie w tradycji nadaje zjawisku przemocy domowej rangę „pół przestępstwa” i pozwala często traktować sytuacje przemocowe jako incydentalne, nieistotne i oczywiste. Naznaczone społeczną, cichą akceptacją nadal nie są zgłaszane oraz ignorowane ze strony otoczenia. Nawet wśród osób zajmujących się wsparciem bywa racjonalizowana, usprawiedliwiana i traktowana z wyrozumiałością. Tymczasem polskie prawodawstwo jasno określa czym jest przemoc domowa, jakie są jej konsekwencje prawne, jakie są przewidziane kary i wreszcie jakie instytucje pełnią określone role w przerwaniu tego procesu.

Poniżej wymienione zostały najbardziej istotne akty prawne regulujące legislacyjną stronę zjawiska przemocy domowej:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej dnia 2 kwietnia 1997r. (t.j.: Dz.U. z 1997 r.nr 78, poz. 483 z późn. zm.);
- Rządowy Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej na lata 2024-2030 (Uchwała nr 205 Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2023 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej na lata 2024-2030 – Monitor Polski z 2023 r. poz. 1232);
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (t.j.: Dz.U. z 2024 r. poz. 424);
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1283);

- Ustawa z dnia 26 października 1982r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j.: Dz. U. z 2023 r. poz.2151 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks postępowania karnego (t.j.: Dz.U. z 2024 r. poz. 37 z późn.zm.);
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j.: Dz.U. z 2023r. poz. 2809 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (t.j.: Dz.U. z 2023 r. poz. 535)
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 r. w sprawie procedury "Niebieskie Karty" oraz wzorów formularzy "Niebieska Karta" (t.j.: Dz.U. z 2023r. poz. 1870);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 r. w sprawie nadzoru i kontroli nad realizacją zadań z zakresu przeciwdziałania przemocy domowej (t.j.: Dz.U. 2023 r. poz. 1165);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 22 czerwca 2023 r. w sprawie programów psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc domową oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób prowadzących te programy (t.j.: Dz.U. 2023 r. poz.1166);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla osób doznających przemocy domowej oraz wymagań kwalifikacyjnych wobec osób zatrudnionych w tych ośrodkach (t.j.: Dz.U.2023 r. poz. 1158);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 21 czerwca 2023 r. w sprawie wzoru pouczenia rodziców, opiekunów prawnych lub faktycznych dziecka, któremu pracownik socjalny zapewnił ochronę w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą domową (t.j.: Dz.U. 2023 r. poz. 1159);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 r. w sprawie wzoru zaświadczenia o zgłoszeniu się do udziału w programach korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową lub w programach psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc domową oraz wzoru zaświadczenia o ukończeniu tych programów, a także wzorów pouczeń w związku z uczestnictwem osób stosujących przemoc domową w tych programach (t.j.: Dz.U.2023 r. poz. 1164);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 r. w sprawie Zespołu Monitorującego do spraw Przeciwdziałania Przemocy Domowej (t.j.: Dz. U. 2023 r. poz. 1161);
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 20 czerwca 2023 r. w sprawie programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową (t.j.: Dz.U. 2023r. poz.1163);

Powyższe dokumenty regulują działania odpowiednich służb w obliczu przemocy domowej ale też jasno wyznaczają zasadność powstania Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz Ochrony Ofiar Przemocy Domowej. Wskazują również, jak, po co, kto i w jaki sposób winien wspierać i nadzorować sytuacje przemocowe a także ich konsekwencje fizyczne, społeczne i psychologiczne.

III. TEORETYCZNE PODSTAWY ZJAWISKA PRZEMOCY DOMOWEJ

Przemocą domową jest „każde zachowanie skierowane wobec osoby bliskiej, którego celem jest utrzymanie nad nią kontroli i władzy. Przemoc w rodzinie to zamierzone, wykorzystujące przewagę sił działanie przeciwko członkowi rodziny naruszające jego godność oraz podstawowe prawa i wolności, powodujące cierpienie i szkody”.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz. U. z 2024r., poz. 424) definiuje przemoc domową jako jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

Rodzina jest najważniejszym środowiskiem w życiu człowieka, kształtującym osobowość, system wartości, poglądy i styl życia. Ważną rolą w prawidłowo funkcjonującej rodzinie odgrywają wzajemne relacje pomiędzy rodzicami, oparte na miłości i zrozumieniu. W przypadku dezorganizacji rodzina nie jest w stanie realizować podstawowych zadań.

Role wewnątrzrodzinne ulegają zaburzeniu, łamane są reguły, a zachowania poszczególnych członków rodziny stają się coraz bardziej niezgodne z normami prawnymi i moralnymi oraz oczekiwaniami społecznymi. Przemoc domowa może być zarówno skutkiem, jak i przyczyną dysfunkcji w rodzinie. Należy ją zaklasyfikować do kategorii zachowań negatywnych o dużej szkodliwości społecznej. Prowadzi do poważnych naruszeń norm moralnych i prawnych, tragicznych skutków psychologicznych, a w skrajnych przypadkach do poważnych okaleczeń czy zabójstw.

Wokół przemocy narosło wiele mitów. Jednym z nich jest przekonanie, że jest to zjawisko marginalne, występujące wyłącznie w patologicznych środowiskach. Tymczasem według danych statystycznych przemoc domowa jest zjawiskiem powszechnym i stanowi poważny problem społeczny. Znęcanie się nad rodziną jest najczęściej popełnianym przestępstwem w Polsce, zaraz po przestępstwach przeciwko mieniu i życiu.

Przemoc ze strony najbliższej osoby jest doświadczeniem traumatycznym, okaleczającym psychikę. Przemoc domowa przybiera różne formy: od przemocy fizycznej, przez przemoc psychiczną i seksualną, po przemoc ekonomiczną. Przemoc domowa rzadko jest incydem jednorazowym. Zazwyczaj ma ona charakter długotrwały i cykliczny.

Tabela 1. Rodzaje przemocy domowej.

Rodzaje przemocy	Katalog zachowań
Przemoc fizyczna	Popychanie, odpychanie, obezwładnianie, przytrzymywanie, policzkowanie, szczypanie, kopanie, duszenie, bicie otwartą ręką i pięściami, bicie przedmiotami, ciskanie w kogoś przedmiotami, parzenie, polewanie substancjami żrącymi, użycie broni, porzucanie w niebezpiecznej okolicy, nieudzielenie koniecznej pomocy itp.
Przemoc psychiczna	Wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, zainteresowania, szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna (kontrolowanie i ograniczanie kontaktów z innymi osobami), domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie), stosowanie gróźb, itp.
Przemoc seksualna	Wymuszanie pożycia seksualnego, wymuszanie nieakceptowanych pieszczot i praktyk seksualnych, wymuszanie seksu z osobami trzecimi, sadystyczne formy współżycia seksualnego, demonstrowanie zazdrości, krytyka zachowań seksualnych kobiety, itp.
Przemoc ekonomiczna	Odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwianie podjęcia pracy zarobkowej, niezaspakajanie podstawowych materialnych potrzeb rodziny, itp.
Zaniedbanie (odnosi się do relacji dziecko-rodzic)	<p>Ciągle niezaspakajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych dziecka oraz brak zapewnienia właściwej uwagi i troski rodzicielskiej m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> –w zakresie emocjonalnego kontaktu i więzi; –reagowania na trudności, które przeżywa dziecko; –okazywania wsparcia, troski, zainteresowania i opieki; –otwartości na potrzeby dziecka, zapewnienie odpowiednich warunków materialnych, socjalnych; –właściwego ubioru, który będzie dostosowany do wieku i pory roku; –opieka medyczna i edukacja; –odpowiednie pokierowanie rozwojem.
Cyberprzemoc	to przemoc z użyciem urządzeń elektronicznych, najczęściej telefonu bądź komputera. Bywa określana także jako cyberbullying, nękanie, dręczenie, prześladowanie w internecie. Niezależnie od określenia, jej celem zawsze jest wyrządzenie krzywdy drugiej osobie.

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku.

Osoby stosujące przemoc są bezwzględni, zniewalający swoje ofiary, stosują wobec nich groźby i demonstrują swoją siłę. Doznawanie przemocy prowadzi do niskiej samooceny, poczucia bezsilności, ciągłego niepokoju, depresji, chorób somatycznych związanych ze stresem.

Cykle przemocy:

1. Faza narastania napięcia – początkiem cyklu jest zwykle wyczuwalny wzrost napięcia, narastają sytuacje konfliktowe,
2. Faza ostrej przemocy – następuje wybuch agresji, sprawca przemienia się w kata, może dokonać strasznych czynów nie zwracając uwagi na krzywdę innych,
3. Faza miodowego miesiąca – to czas skruchy i okazywania miłości. Sprawca zaczyna dostrzegać to, co się wydarzyło. Próbuje załagodzić sytuację, przeprasza, obiecuje poprawę, staje się uczynny i miły. Pozwala ofiarom uwierzyć, że teraz będzie inaczej.

Przemoc domowa nierzadko ma tragiczne konsekwencje. Prowadzi nie tylko do uszkodzeń ciała ofiary, ale także do zaburzeń emocjonalnych oraz zaburzeń w sposobie, w jaki postrzega ona sama siebie, osobę stosującą przemoc oraz innych ludzi. Narastanie zjawiska przemocy domowej wymaga niezwłocznego podjęcia działań zawartych w niniejszym Programie.

Znamy już podstawowe formy przemocy jako takiej, teraz przyjrzyjmy się jej w kontekście „przemocy domowej“: Znowelizowana Ustawa o Przeciwdziałaniu Przemocy Domowej z dnia 29 lipca 2005 r. jasno precyzuje ważne terminy takie jak: przemoc domowa, osoba doznająca przemocy domowej (ODPD), czy osoba stosująca przemoc domową (OSPD). Art. 2. 1. te same ustawy mówi o tym, czym jest przemoc domowa w sposób bardzo konkretny.

Ileokroć w ustawie pojawia się termin "przemoc domowa" należy przez to rozumieć "jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, wykorzystujące przewagę fizyczną, psychiczną lub ekonomiczną, naruszające prawa lub dobra osobiste osoby doznającej przemocy domowej, w szczególności:

- a) narażające tę osobę na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia lub mienia,
- b) naruszające jej godność, nietykalność cielesną lub wolność, w tym seksualną,
- c) powodujące szkody na jej zdrowiu fizycznym lub psychicznym, wywołujące u tej osoby cierpienie lub krzywdę,
- d) ograniczające lub pozbawiające tę osobę dostępu do środków finansowych lub możliwości podjęcia pracy lub uzyskania samodzielności finansowej,
- e) istotnie naruszające prywatność tej osoby lub wzbudzające u niej poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia, w tym podejmowane za pomocą środków komunikacji elektronicznej.

Ustawa też precyzuje kto jest lub potencjalnie może być osobą doznającą przemocy domowej. Należy przez to rozumieć:

- a) małżonka, także w przypadku gdy małżeństwo ustało lub zostało unieważnione, oraz jego wstępnych, zstępnych, rodzeństwo i ich małżonków,
- b) wstępnych i zstępnych oraz ich małżonków,

- c) rodzeństwo oraz ich wstępnych, zstępnych i ich małżonków,
- d) osobę pozostającą w stosunku przysposobienia i jej małżonka oraz ich wstępnych, zstępnych, rodzeństwo i ich małżonków,
- e) osobę pozostającą obecnie lub w przeszłości we wspólnym pożyciu oraz jej wstępnych, zstępnych, rodzeństwo i ich małżonków,
- f) osobę wspólnie zamieszkującą i gospodarującą oraz jej wstępnych, zstępnych, rodzeństwo ich małżonków,
- g) osobę pozostającą obecnie lub w przeszłości w trwałej relacji uczuciowej lub fizycznej niezależnie od wspólnego zamieszkiwania i gospodarowania,
- h) małoletniego – wobec których jest stosowana przemoc domowa.

Dawny termin "sprawca" zamieniono na "osoba stosująca przemoc domową" i należy przez to rozumieć pełnoletniego, który dopuszcza się przemocy domowej wobec osób, o których mowa w pkt 2. Świadek przemocy domowej to osoba, która posiada wiedzę na temat stosowania przemocy domowej lub widziała akt przemocy domowej. Warto też dodać, że przez osobę doznającą przemocy domowej należy także rozumieć małoletniego będącego świadkiem przemocy domowej wobec osób, o których mowa w ust. 1 pkt 2.

Znowelizowana ustawa doprecyzowała zarówno termin jak i zakres zjawiska przemocy domowej. Zamiana terminów „sprawca” i „ofiara” jest także charakterystyczna dla tej zmiany i chroni ODPD przed m.in. wtórną wiktyimizacją.

Wprowadzone zmiany ale też terminologia wcześniejsza nie pozostawia wątpliwości i znacznie ogranicza margines swobody w zakresie interpretacji zjawiska. Przemoc domowa jest przede wszystkim przestępstwem, ściganym zarówno przed kodeks karny jak i społeczne i normatywne oczekiwania i zasady życia wśród ludzi. Dobrze, że coraz częściej sytuacje związane z przemocą domową są sygnalizowane, potępiane, wplatanie w publiczne dyskusje. Mieszkańców gminy należy uświadamiać, edukować, wskazywać problem i angażować w walkę z przemocowymi elementami życia rodziny.

IV. ANALIZA SWOT

Tabela 2. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
Przygotowana specjalistyczna kadra	Występowanie „białych plam” w regionie- nieumiejętność podejmowania współpracy, brak specjalistów i punktów konsultacyjnych
Funkcjonowanie Zespołu Interdyscyplinarnego	Ograniczony dostęp do poradnictwa specjalistycznego (psycholodzy, w tym dziecięcy), terapeuci, psychiatra

Gminy Ełk	dziecięcy)
Infrastruktura społeczna	Brak superwizji dla członków zespołu interdyscyplinarnego i grup diagnostyczno-pomocowych
Współpraca między instytucjami (dobre praktyki)	Zbyt mała ilość godzin dyżurujących specjalistów, słaba wymiana doświadczeń
Upowszechnianie informacji o zjawisku przemocy	Zbyt małe włączenie zawodowych kuratorów sądowych w działania grup diagnostyczno-pomocowych
Realizacja programów korekcyjno-edukacyjnych	Zbyt niskie rozpowszechnianie zjawiska przemocy i przeciwdziałaniu jej w placówkach oświatowych
Zatrudnieni asystenci rodziny oraz współpraca ze służbami medycznymi	Zbyt małe zaangażowanie przedstawicieli ochrony zdrowia w działalność na rzecz zespołu interdyscyplinarnego
Znajomość środowiska, zaangażowanie środowisk lokalnych	Niewystarczające wsparcie rodziców i dzieci w uświadomieniu przyczyn zachowań agresywnych
Znajomość zagrożeń wynikających z problemów społecznych (w tym z przemocy)	Niewystarczające środki finansowe na działalność zespołu interdyscyplinarnego
Wzrost świadomości społecznej mieszkańców gminy na temat zjawiska przemocy	Strach ze strony ofiar przemocy przed opinią społeczną i agresją ze strony innych osób
Współpraca z instytucjami	Niewystarczający przepływ informacji dotyczących problemu przemocy pomiędzy poszczególnymi instytucjami
Możliwości wzięcia udziału w szkoleniach dotyczących zjawiska przemocy	Niewystarczająca wiedza i umiejętności praktyczne w zakresie zjawiska przemocy

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku.

Innymi ważnymi problemami Gminy Ełk utrudniającymi skuteczną walkę ze zjawiskiem przemocy domowej są:

- brak miejsc izolowania osób stosujących przemoc,
- niska świadomość społeczna, funkcjonowanie stereotypów na temat przemocy,
- brak specjalistów dostępnych na terenie gminy przy jednoczesnej niechęci osób doznających przemocy do poszukiwania wsparcia w miejscu zamieszkania,
- długi okres rozstrzygania spraw w sądach.

V. DIAGNOZA ZJAWISKA PRZEMOCY DOMOWEJ W GMINIE EŁK

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Ełku zajmuje się między innymi diagnozą sytuacji i pomocą rodzinom i osobom doznającym przemocy, przygotowuje plan pomocy, monitoruje efekty podjętych działań, podejmuje interwencje w środowisku lokalnym.

Ponadto, wskazuje i współpracuje z instytucjami i organizacjami pozarządowymi udzielającymi pomocy ofiarom, a także sprawcom przemocy w rodzinie. Ocena skali zjawiska przemocy jest przedsięwzięciem niezwykle trudnym. Społeczeństwo zwykle niechętnie mówi o negatywnych zjawiskach, jakie występują w ich rodzinach.

Tabela 3. Liczba rodzin z terenu Gminy Elk, w których wszczęto procedurę Niebieskie Karty w okresie od 2020 r. do 2023 r.

2020	2021	2022	2023
38	51	29	37

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Elku.

W 2021 roku na terenie Gminy Elk wszczęto w 51 rodzinach procedury „Niebieskie Karty”. Jest to najwięcej założonych NK w okresie od 2020r. do 2023 roku. W wielu rodzinach przemoc powtarzała się, co skutkowało zakładaniem kolejnych NK część A.

Tabela 4. Liczba rodzin z terenu Gminy Elk, w których wszczęto procedury NK przez poszczególne instytucje w latach 2020 - 2023.

l.p.	Instytucja wszczynająca	2020	2021	2022	2023
1	OPS	4	3	2	4
2	PCPR	-	-	-	-
3	GKRPA	-	-	-	-
4	KPP	33	48	25	32
5	Oświata	1	-	2	-
6	Ochrona zdrowia	-	-	-	1
	Łącznie	38	51	29	37

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Elku.

Najbardziej aktywna w identyfikacji problemu przemocy domowej jest policja. Jak wynika z danych zawartych w tabeli nr 4, na przełomie lat 2020 – 2023, najwięcej zostało wszczętych procedur „Niebieskie Karty” przez funkcjonariuszy Komendy Powiatowej Policji w Elku. W 2020 roku pracownicy ośrodka pomocy społecznej wszczęli 4, w 2021 były to 3 procedury, w 2022 r. – 2, natomiast w roku 2023 - 4 procedury NK. Oświata w 2020 r. wszczęła 1 procedurę, w 2022 r. – 2, a w 2023 r. została wszczęta 1 procedura. W latach 2020-2023r. przez ochronę zdrowia została wszczęta 1 procedura NK.

Tabela 5. Porady w Punkcie Konsultacyjnym dla Osób Uzależnionych i ich Rodzin oraz Osób Dotkniętych Przemocą Domową w latach 2020 – 2023.

Pomoc udzielana w Punkcie Konsultacyjnym dla Osób Uzależnionych i ich Rodzin oraz Osób Dotkniętych Przemocą w Rodzinie/ liczba osób, które skorzystały z pomocy	Rok				Ogółem
	2020	2021	2022	2023	
Psycholog	-	19	39	39	97
Terapeuta (grupa wsparcia dla osób współuzależnionych)	-	-	-	-	-
Terapeuta- terapia dla sprawców i ofiar przemocy/socjoterapeuta /konsultacje	-	15	-	-	15
Razem	-	34	-	-	112

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku

Z powyższych danych wynika, że wzrasta liczba osób korzystających z pomocy specjalistów dyżurujących w Punkcie Konsultacyjnym dla Osób Uzależnionych i ich Rodzin oraz Osób Dotkniętych Przemocą w Rodzinie.

Tabela 5. Porady specjalistyczne świadczone w Gminnym Ośrodku Pomocy Społecznej w Ełku w roku 2023

Rodzaje porad	Rok 2023	
	osoby	rodziny
prawne, psychologiczne, rodzinne	88	29
praca socjalna	330	165

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku

Statystyki - jak przyznają funkcjonariusze policji - nie odzwierciedlają jednak w pełni rzeczywistości. Wiele osób doznających przemocy domowej - przede wszystkim kobiety - nie zgłasza żadnej instytucji problemu, żyjąc latami ze swoim katem. Powody są różne. Czasem wstydzą się, czasem boją, że nie poradzą sobie np. finansowo. Łudzą się też nadzieją, że w końcu coś się zmieni lub obarczają się winą za kolejne pobicie. Nawet jeśli dojdzie do zgłoszenia sprawy, ofiara często się wycofuje.

Z informacji uzyskanych od pracowników szkół, pracowników socjalnych, kuratorów sądowych, policji, a także z procedur „Niebieskie Karty” prowadzonych przez grupy diagnostyczno-pomocowe

Zespołu Interdyscyplinarnego wynika, że najczęściej stosowanym rodzajem przemocy domowej jest przemoc fizyczna i psychiczna, osobą stosującą przemoc był partner, a czynnikiem determinującym przemoc był alkohol.

VI. ZADANIA GMINNEGO OŚRODKA POMOCY SPOŁECZNEJ W ELKU W ZAKRESIE PRZECIWDZIAŁANIA PRZEMOCY DOMOWEJ

Pomoc społeczna

Celem działań pomocy społecznej jest umożliwienie osobom i rodzinom przezwycięzenie trudnych sytuacji życiowych, których same nie są w stanie pokonać, a także zapobieganie powstawaniu tych sytuacji.

Pomoc społeczna jest udzielana między innymi w przypadku przemocy domowej. Bezpośrednią pomocą rodzinom i osobom potrzebującym zajmują się pracownicy socjalni zgodnie z obowiązującą rejonizacją.

W ramach swoich kompetencji i zadań pracownik socjalny:

- diagnozuje sytuację i potrzeby osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą domową,
- udziela kompleksowych informacji o możliwościach uzyskania pomocy, w szczególności psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej, oraz wsparcia, w tym o instytucjach i podmiotach świadczących specjalistyczną pomoc na rzecz osób dotkniętych przemocą domową, formach pomocy dzieciom doznającym przemocy domowej oraz o instytucjach i podmiotach świadczących tę pomoc, możliwościach podjęcia dalszych działań mających na celu poprawę sytuacji osoby doznającej przemocy domowej,
- organizuje niezwłocznie dostęp do pomocy medycznej, jeżeli wymaga tego stan zdrowia osoby doznającej przemocy domowej,
- zapewnia osobie doznającej przemocy domowej, w zależności od potrzeb, schronienie w całodobowej placówce świadczącej pomoc, w tym w szczególności w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy domowej,
- może prowadzić rozmowy z osobami stosującymi przemoc domową, na temat konsekwencji stosowania przemocy domowej oraz informuje te osoby o możliwościach podjęcia leczenia lub terapii i udziale w programach korekcyjno – edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową,
- wszczyna procedurę „Niebieskie Karty” zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 06.09.2023 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy NK.

Pracownicy socjalni, przedstawiciele pomocy społecznej są członkami Zespołu Interdyscyplinarnego lub/i grup diagnostyczno-pomocowych współpracujących z Zespołem Interdyscyplinarnym. W razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą domową pracownik socjalny wykonujący obowiązki służbowe wspólnie

z funkcjonariuszem Policji, a także lekarzem lub ratownikiem medycznym lub pielęgniarką ma prawo podjąć decyzję o udzieleniu ochrony dziecku z rodziny i umieszczeniu go u innej niezamieszkującej wspólnie osoby najbliższej, w rodzinie zastępczej lub całodobowej placówce opiekuńczo - wychowawczej. Pracownik socjalny ma obowiązek niezwłocznego powiadomienia sądu opiekuńczego o tym fakcie, nie później jednak niż w ciągu 24 godzin.

Zespół Interdyscyplinarny i grupy diagnostyczno-pomocowe

Gmina podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej, w szczególności w ramach pracy Zespołu Interdyscyplinarnego lub grupy diagnostyczno-pomocowej. Głównym celem ZI jest udzielanie wsparcia rodzinom w kryzysie, głównie w sytuacji zagrożenia dobra dzieci.

Do zadań zespołu interdyscyplinarnego należy tworzenie warunków umożliwiających realizację zadań z zakresu przeciwdziałania przemocy domowej oraz integrowanie i koordynowanie działań podmiotów, o których mowa w **art. 9a** ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (t.j.: Dz.U. z 2024 r. poz. 424.), w szczególności przez:

- 1) diagnozowanie problemu przemocy domowej na poziomie lokalnym;
- 2) inicjowanie działań profilaktycznych, edukacyjnych i informacyjnych mających na celu przeciwdziałanie przemocy domowej i powierzanie ich wykonania właściwym podmiotom;
- 3) inicjowanie działań w stosunku do osób doznających przemocy domowej oraz osób stosujących przemoc domową;
- 4) opracowanie projektu gminnego programu przeciwdziałania przemocy domowej oraz ochrony osób doznających przemocy domowej;
- 5) rozpowszechnianie informacji o instytucjach, osobach i możliwościach udzielenia pomocy w środowisku lokalnym;
- 6) powoływanie grup diagnostyczno-pomocowych i bieżące monitorowanie realizowanych przez nie zadań;
- 7) monitorowanie procedur "Niebieskie Karty";
- 8) przekazywanie informacji, o której mowa w **art. 9e** *właściwość miejscowa gminy do realizacji procedury „Niebieskie Karty”* ust. 3, oraz dokumentacji, o której mowa w **art. 9c** *przetwarzanie danych przez członków zespołu interdyscyplinarnego oraz grup diagnostyczno-pomocowych* ust. 5a;
- 9) kierowanie osoby stosującej przemoc domową do uczestnictwa w programie korekcyjno-edukacyjnym dla osób stosujących przemoc domową lub programie psychologiczno-terapeutycznym dla osób stosujących przemoc domową;

10) składanie, na wniosek grupy diagnostyczno-pomocowej, zawiadomienia o popełnieniu przez osobę stosującą przemoc domową wykroczenia, o którym mowa w **art. 66c** „*niestosowanie się do obowiązków określonych w ustawie o przemocy domowej*”j ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2023 r. poz. 2119).

Do zadań grup diagnostyczno-pomocowych należy w szczególności:

- 1) dokonanie, na podstawie procedury "Niebieskie Karty" oceny sytuacji domowej osób doznających przemocy domowej oraz osób stosujących przemoc domową;
- 2) realizacja procedury "Niebieskie Karty" w przypadku potwierdzenia podejrzenia wystąpienia przemocy domowej, zwłaszcza w sytuacji wystąpienia ryzyka zagrożenia życia lub zdrowia;
- 3) zawiadomienie osoby podejrzanej o stosowanie przemocy domowej o wszczęciu procedury "Niebieskie Karty" pod jej nieobecność;
- 4) realizacja działań w stosunku do osób doznających przemocy domowej oraz osób stosujących przemoc domową;
- 5) występowanie do zespołu interdyscyplinarnego z wnioskiem o skierowanie osoby stosującej przemoc domową do uczestnictwa w programach korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową albo w programach psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc domową;
- 6) występowanie do zespołu interdyscyplinarnego z wnioskiem o złożenie zawiadomienia o popełnieniu przez osobę stosującą przemoc domową wykroczenia, o którym mowa w **art. 66c** „*niestosowanie się do obowiązków określonych w ustawie o przemocy domowej*” ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń;
- 7) monitorowanie sytuacji osób doznających przemocy domowej, a także zagrożonych wystąpieniem przemocy domowej, w tym również po zakończeniu procedury "Niebieskie Karty";
- 8) zakończenie procedury "Niebieskie Karty";
- 9) dokumentowanie podejmowanych działań, stanowiących podstawę:
  - a) uznania braku zasadności wszczęcia procedury "Niebieskie Karty";
  - b) wszczęcia procedury "Niebieskie Karty";
- 10) informowanie przewodniczącego zespołu interdyscyplinarnego o efektach podjętych działań w ramach procedury "Niebieskie Karty".

VII. CELE PROGRAMU

Cel główny

Przeciwdziałanie zjawisku przemocy domowej w Gminie Ełk i zapewnienie ochrony jej ofiarom.

Cele szczegółowe programu

1. Udzielanie pomocy dzieciom i młodzieży z rodzin zagrożonych i dotkniętych przemocą domową.
2. Podejmowanie działań profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej.
3. Podejmowanie działań mających na celu poprawę sytuacji rodzin zagrożonych i dotkniętych zjawiskiem przemocy domowej.
4. Umożliwienie podnoszenia kompetencji osób pracujących z osobami doświadczającymi przemocy domowej lub osobami stosującymi przemoc domową.

Cele szczegółowe będą realizowane m.in. przez:

- 1) podnoszenie wrażliwości społecznej wobec przemocy domowej,
- 2) wsparcie rodzin dotkniętych przemocą domową,
- 3) edukację społeczeństwa w zakresie problematyki przeciwdziałania przemocy domowej,
- 4) podnoszenie kompetencji służb zajmujących się problematyką przeciwdziałania przemocy domowej,
- 5) oddziaływanie na osoby stosujące przemoc domową.

VIII. ADRESACI PROGRAMU

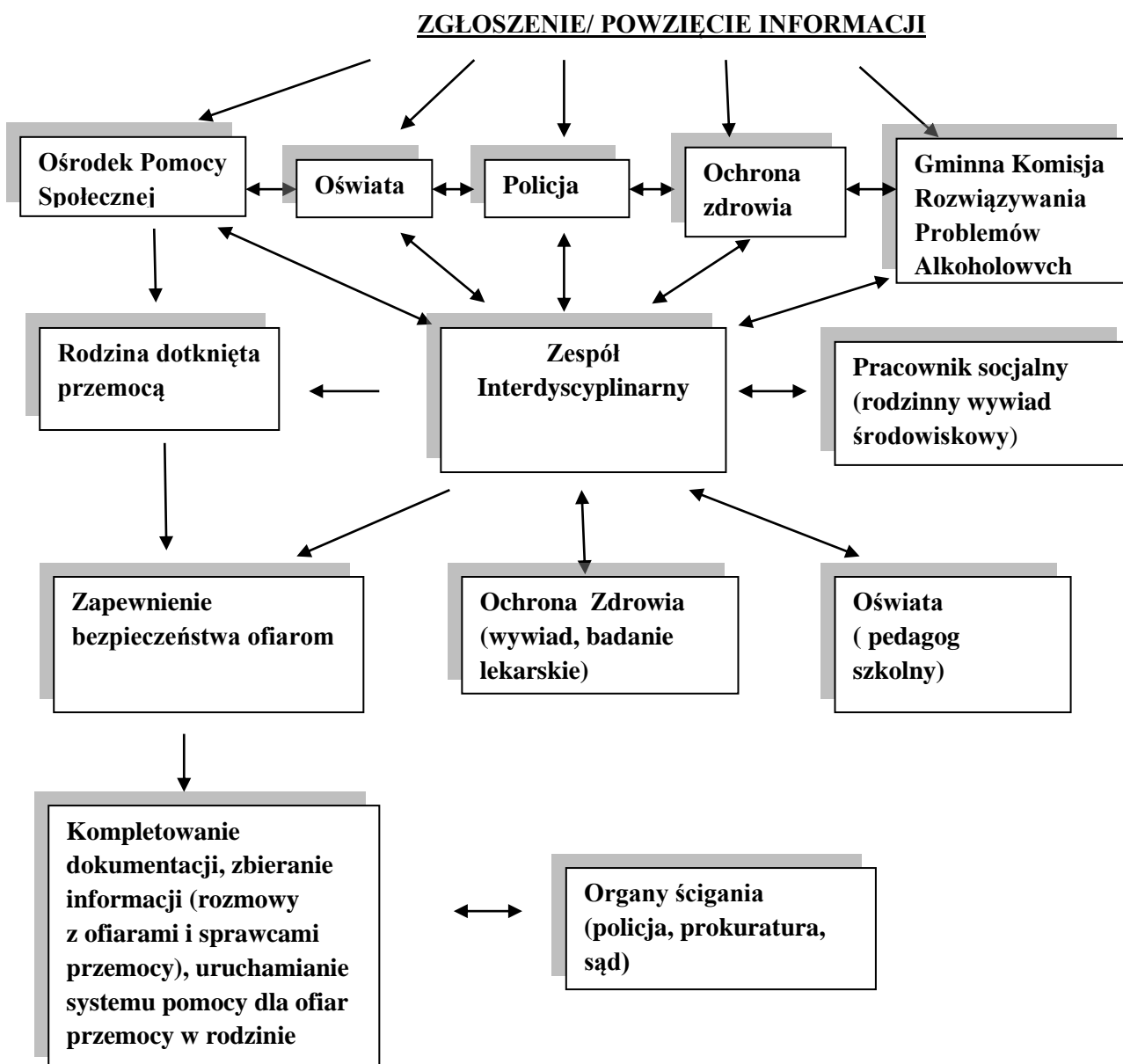
1. Ofiary i sprawcy przemocy.
2. Rodzice i opiekunowie krzywdzonych dzieci.
3. Rodziny i osoby dotknięte zjawiskiem przemocy.
4. Przedstawiciele instytucji i służb pracujących z osobami i rodzinami dotkniętymi przemocą (pedagodzy, psychologowie, nauczyciele, pracownicy socjalni, pracownicy Sądu, policjanci, wychowawcy, nauczyciele, terapeuci, socjoterapeuci, kuratorzy, pracownicy służby zdrowia, duchowni).
5. Przedstawiciele władz lokalnych (radni, sołtysi).
6. Społeczeństwo.

IX. REALIZATORZY PROGRAMU

Realizatorem Programu jest Wójt Gminy Ełk za pośrednictwem Koordynatora Programu, tj. Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku przy współpracy z Zespołem Interdyscyplinarnym, a także:

- 1) Podmioty działające na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej,
- 2) Komenda Powiatowa Policji w Ełku,
- 3) Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych,
- 4) Placówki Oświatowe,
- 5) Ochrona zdrowia,
- 6) Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Ełku,
- 7) Sąd Rejonowy w Ełku.

Wykres 1. Gminny System Przeciwdziałania Przemocy Domowej w Gminie Ełk.

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku.

X. PRZEWIDYWANE EFEKTY I REALIZACJA PROGRAMU

- 1) Zmniejszenie poczucia bezradności osób doznających przemocy,
- 2) Zwiększenie wiedzy instytucji zajmujących się przemocą domową na temat zjawiska przemocy – diagnoza rzeczywistego rozmiaru zjawiska na terenie Gminy Ełk,
- 3) Zwiększenie skuteczności działań,
- 4) Zmiana postaw społecznych wobec przemocy,
- 5) Udzielanie profesjonalnej pomocy osobom doznającym przemocy domowej.

XI. MIEJSCE I CZAS REALIZACJI PROGRAMU

Tabela 7. Realizacja Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Gminie Ełk na lata 2022-2026.

l.p.	Zadanie/działanie	Termin realizacji	Realizatorzy	Finansowanie
1	Zmniejszenie poczucia bezradności ofiar przemocy	2024 - 2028	GOPS, ZI, GKRPA, KPP, PCPR, Oświata, Służba zdrowia,	GKRPA, GOPS, środki zewnętrzne
2	Zwiększenie wiedzy instytucji zajmujących się przemocą domową na temat zjawiska przemocy – diagnoza rzeczywistego rozmiaru zjawiska na terenie Gminy Ełk,	2024 - 2028	GOPS, ZI GKRPA, PCPR KPP, Oświata, Służba zdrowia,	GKRPA, GOPS, środki zewnętrzne
3	Zwiększenie skuteczności działań	2024 - 2028	GOPS, ZI GKRPA, PCPR KPP, Oświata, Służba zdrowia,	GKRPA, GOPS, środki zewnętrzne
4	Zmiana postaw społecznych wobec przemocy	2024 - 2028	GOPS, ZI GKRPA, KPP, PCPR, Oświata, Służba zdrowia,	GKRPA, GOPS, środki zewnętrzne
5	Udzielanie profesjonalnej pomocy ofiarom przemocy domowej	2024 - 2028	GOPS, ZI GKRPA, KPP, PCPR, Oświata, Służba zdrowia,	GKRPA, GOPS, środki zewnętrzne

Źródło: Opracowanie własne Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku.

Gminny Program ma charakter ramowy, natomiast poszczególne działania, sposób i czas ich realizacji, podmioty realizujące w znacznej mierze uzależnione będzie od wielkości środków finansowych. Działania zaplanowane do realizacji wprowadzane będą w formie ciągłej. Program będzie realizowany na terenie Gminy Ełk w latach 2024 - 2028.

XII. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

Źródłem finansowania zadań zawartych w Gminnym Programie Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Gminie Ełk na lata 2024 - 2028 będą środki własne gminy na dany rok budżetowy, znajdujące się w budżecie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Ełku przeznaczone na realizację zadań przeciwdziałania przemocy domowej, środki zewnętrzne pochodzące z programów krajowych i projektów finansowanych przez Unię Europejską oraz środki finansowe gminy z wpływu, z opłat za korzystanie z zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych.

XIII. TERMIN REALIZCJI

1 października 2024 roku – 31 grudnia 2028 roku

XIV. MONITORING I EWALUACJA PROGRAMU

Koordynatorem działań związanych z realizacją Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej oraz Ochrony Ofiar Przemocy Domowej na lata 2024 – 2028 będzie Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Ełku. Zespół Interdyscyplinarny będzie odpowiedzialny za monitorowanie programu. Monitorowanie odbywać się będzie na bieżąco, ponadto raz w roku, w oparciu o materiały dostarczane przez partnerów programu będzie dokonywał analizy jakościowej i ilościowej realizacji Programu. Zespół Interdyscyplinarny będzie sporządzał sprawozdanie z realizacji programu i przekazywał Koordynatorowi Programu.

Całościowy monitoring i ewaluację pracy Zespołu Interdyscyplinarnego będzie prowadzić Koordynator Programu:

1. Raz w roku Koordynator Programu składać będzie Radzie Gminy sprawozdanie z realizacji Programu i działań Zespołu Interdyscyplinarnego.
2. W trakcie realizacji Programu istnieje możliwość dokonywania zmian wynikających ze zdiagnozowanych potrzeb. Powstałe zmiany Koordynator Programu będzie przedstawiał Radzie Gminy do zatwierdzenia.

Program powyższy podlega ewaluacji. Ewaluacją nazywa się systematyczne zbieranie, analizę i interpretację danych, w celu oceny wartości programu, jego celów, sposobów i form realizacji oraz zasobów.

Formy ewaluacji:

- sprawozdania z prac Zespołu Interdyscyplinarnego i grup diagnostyczno-pomocowych,
- protokoły z posiedzeń Zespołu Interdyscyplinarnego.

Poprzez prowadzenie statystyk, ich analizę jakościową i ilościową a z realizacji zadań programowych sporządzane będą sprawozdania roczne wg następujących wskaźników:

- a) liczba osób objętych wsparciem systemu pomocy społecznej z powodu przemocy w rodzinie,
- b) liczba osób objętych pracą socjalną,
- c) liczba wszczętych procedur „Niebieskie Karty”,
- d) liczba osób w rodzinach objętych oddziaływaniem Zespołu Interdyscyplinarnego,
- e) liczba zakończonych procedur „Niebieskie Karty”,
- f) liczba przeprowadzonych poradnictw i interwencji w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej w szczególności poprzez działania edukacyjne służące wzmocnieniu opiekuńczych i wychowawczych kompetencji rodziców zagrożonych przemocą domową,
- g) liczba udzielonych informacji o możliwości wzięcia udziału przez osobę stosującą przemoc w zajęciach korekcyjno-terapeutycznych.

Monitoring umożliwi analizę w realizacji podejmowanych działań oraz pozwoli na ocenę skuteczności podejmowanych działań. Uzyskane informacje umożliwią szersze rozeznanie potrzeb jednocześnie wskazując kierunek oraz rozwijanie programów w przyszłości.

SŁOWNICZEK:

- 1.NK – Niebieska Karta
- 2.KPP – Komenda Powiatowa Policji
- 3.GOPS - Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej
- 4.ZI - Zespół Interdyscyplinarny
- 5.PCPR - Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie
- 6.GKRPA - Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
- 7.Oświata - wszystkie placówki oświatowe na terenie gminy
- 8.Służba Zdrowia - publiczne i niepubliczne placówki ochrony zdrowia.

Ełk, lipiec 2024r.

Opracował: Ewelina Chojnowska-Sawczyn